

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЦЕНСКЕ УМЕТНОСТИ
И МУЗИКУ

15

Уредничтво

Др БОЖИДАР КОВАЧЕК
(главни и одговорни уредник)

Др Мирјана ВЕСЕЛИНОВИЋ, Др КАТАЛИН КАИЧ, Др ПЕТАР МАРЈАНОВИЋ,
Др ДАНИЦА ПЕТРОВИЋ, (заменик главног и одговорног уредника),
Академик ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ

НОВИ САД
1994

Димитрије Е. Стефановић

НЕШТО О ТРАНСКРИПЦИЈИ ПЕВАНИХ РУСКОСЛОВЕНСКИХ БОГОСЛУЖБЕНИХ ТЕКСТОВА

САЖЕТАК: У овом раду пажња је посвећена представљању српског изговора рускословенских богослужбених текстова са нотама у два штампана издања. Недоследности и неуједначености у таквом представљању најчешће су због тога што се већи део одговарајућих рускословенских облика не транскрибује, као што је то била намера аутора, односно приређивача, већ транслитерише. Знатан део тих транслитерисаних облика није примерен правилима фонетике стандардног српског језика и, нарочито при одређеном начину појања, њихов изговор утиче на разумљивост богослужбених текстова.

У трећој деценији XVIII века код Срба уведен је рускословенски (норускословенски, црквенословенски, новоцрквенословенски) као језик цркве и књижевности уместо дотадашњег српкословенског. Рускословенски језик, као каснија руска редакција старословенског, тада је постао и остао богослужбени језик Српске православне цркве све до данас. У новој језичкој средини норускословенски се у извесној мери прилагодио српском језику. Такво прилагођавање, које се одвијало не без утицаја спољашњих духовних и културних прилика, одразило се у србизирању изговора. У том смислу штампани рускословенски текстови читају се и поју, углавном, према правилима фонетике стандардног српског језика. Српски изговор тих текстова донекле је учвршћен према моделима српкословенског, који је као српска редакција старословенског био веома сличан рускословенском (на нивоу морфологије, синтаксе и лексике) и који је и после треће деценије XVIII века имао одређени утицај на језик цркве и књижевности. Тако су се у рускословенском српске редакције сложиле особине из више језика: руског, српкословенског и српског народног језика.¹

Петар Борђић, врсни познавалац старословенског језика и његових редакција, назвао је српски изговор „утврђеног и нормализованог” рускословенског штампаног текста „просечним изговором”. Он је указао и на

¹ О примању и адаптацији рускословенског у српској језичкој средини упућујемо на радове: П. Борђић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, Богословље, VI/3, Београд 1931, 225–245; А. Младеновић, *Најомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстових из XVIII и XIX века*, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2, Нови Сад 1979, 95–129; исти аутор, *О неким питањима примања рускословенског језика*, Зборник за филологију и лингвистику, XXV/2, Нови Сад 1982, 47–81.

неуједначеност у изговорној пракси и навео је лингвистичка образложења за већину правила изговора рускословенских слова, словних група или речи.²

У српском изговору (читању и појању) рускословенских богослужбених текстова или у транскрипцији тог изговора савременом азбуком често се уочавају неустаљености и неуједначености. Колебања у изговору отежавају процес учења језика и, неретко, доводе у питање његову комуникацијску функцију, то јест разумљивост оног што је изговорено.

У овом раду пажњу ћемо посветити начину рашчитавања рускословенских богослужбених текстова према српском изговору у издањима: Ненад М. Барачки, *Нойни зборник српској народној црквеној појања по карловачком напеу*, Нови Сад [1923] (Б) и Стеван Ст. Мокрањац, *Духовна музика* (Musica sacra), приредили М. Бајшански и В. Илић, Београд 1963 (М). Оба издања садрже текстове са нотама, што значи да у њима језичко и музичко изражавање тече паралелно. Њихова одлика је и опредељење да се савременом графијом (ћирилицом код Барачког, латиницом код Мокрањца) запише српски изговор текстова, јер су код нас издања богослужбених текстова са нотама обично штампана рускословенском графијом. О томе Барачки каже: „До сада су све наше збирке црквеног појања у нотама потписивале текст црквенословенским језиком онако, како је то у црквеним књигама, те многи појац, не водећи рачуна о сажимању и умекшавању гласова, грешио је у изговору појединих црквенословенских речи. Ја сам у овом својем Збронику црквенословенски текст потписао српском грађанском ћирилицом и то онако, како се тај текст данас изговара у нашој цркви”.³ Такво опредељење претпоставља да мање или више стандардизоване српске изговорне облике изворног рускословенског писаног текста треба транскрибовати савременом графијом, то јест сваку фонему у изговорном облику треба обележити словним знаком те графије према правилима правописа савременог српског језика (при чему остаје не сасвим доследно спроведен принцип фонетске транскрипције облика, нпр. писаће се *без сравњенија* уместо изговорног *бес-сравњенија*).

Анализа начина транскрипције у наведеним издањима дотиче се више главних проблема фонетике рускословенског језика српске редакције.

1. Рускословенски завршеци *-ый* и *-ій* на крају придевских облика (номинатива јединине мушког рода у одређеном виду) и неких одговарајућих облика заменица. Ти завршеци изговарају се као *-и*.⁴ То значи да ће се изговарати: *Свјайи Божје, свјайи крјейки, свјайи бесмерйни...*, а не *Свјайиј Божје, свјайиј крјейкиј, свјайиј безмерйниј...*, као што је напи-

² П. Борџић, *Каракџеристика савременој изговора нашеј црквеној језика*, 230, 239, 242–245.

³ Н. М. Барачки, *Нойни зборник српској народној црквеној појања по карловачком напеу*, Нови Сад [1923], IV.

⁴ П. Борџић, *Каракџеристика савременој изговора нашеј црквеној језика*, 243.

сано у оба издања (Б 31–32; М 29). Изговорна вредност *-и* наведених графијских група потврђена је у текстовима преддуковског књижевног језика и у српским народним текстовима XVIII и XIX века.⁵

Наведене графичке групе у оба издања најчешће се обележавају са завршним *-иј*, што је, у ствари, нека врста „посрбљене” транслитерације црквеном азбуком писаних облика, а не транскрипција у духу српског изговора. Таква транслитерација свакако је ближа руској изговорној вредности наведених графијских група. Примери⁶: *анѣлскиј* (Б 18), *безначалниј* (Б 364), *безилојниј* (М 79), *безмерѣниј* (Б 31 и чешће, М 9), *блаѣиј* (Б 71), *блаѣобразниј* (Б 106), *вечерњиј* (Б 2), *вјечниј* (Б 22), *всесвјайѣиј* (Б 350), *ѣрјеховниј* (Б 90), *ѣробниј* (Б 143), *живиј* (Б 13), *живоѣијниј* (Б 377), *злочесѣивиј* (Б 324), *исѣијниј* (Б 56 и чешће), *јединородниј* (Б 94 и чешће), *крјейкиј* (Б 31 и чешће, М 9), *мноѣоцјениј* (Б 257), *мужескиј* (Б 293), *небесниј* (Б 69 и чешће), *оѣњениј* (Б 256), *осмодневниј* (Б 278), *ѣраведниј* (Б 87), *ѣревјечниј* (Б 273), *ѣремирниј* (Б 258), *ѣречесѣијниј* (Б 240), *ѣрисносущниј* (Б 304), *всесовершениј* (Б 271 !), *свјайѣиј* (Б 31 и чешће, М 9), *слачкиј* (Б 315), *словесниј* (Б 65), *силниј* (Б 91 и чешће), *ѣихиј* (Б 1), *ѣјелесниј* (Б 312), *ѣридневниј* (Б 86), *уѣјешѣиѣљниј* (Б 354), *чистѣиј* (Б 259), уместо изговорних *анѣлски*, *безначални*, *безилојни*, *безмерѣни*, *блаѣи*, *блаѣообразни*, *вечерњи*, *вјечни*, *всесвјайѣи*, *ѣрјеховни*, *ѣробни*, *живи*, *живоѣијни*, *злочесѣиви*, *исѣијни*, *јединородни*, *крјейки*, *мноѣоцјени*, *мужески*, *небесни*, *оѣњени*, *осмодневни*, *ѣраведни*, *ѣревјечни*, *ѣремирни*, *ѣречесни*, *ѣрисносущни*, *всесовершени*, *свјайѣи*, *слачки*, *словесни*, *силни*, *ѣихи*, *ѣјелесни*, *ѣридневни*, *уѣјешѣиѣљни*, *чистѣи*.

Ретки су транскрибовани облици: *анѣлски* (Б 65), *вјечни* (Б 234), *исѣијни* (М 35), *јединородни* (Б 29), *свјайѣи* (Б 8), *ѣјемни* (Б 98), *человјечески* (Б 65). Поред великог броја примера са завршетком *-иј*, ови облици су, можда, настали омашком.

Наведено правило изговора, међутим, не односи се на одговарајуће облике партиципа. Тако уместо малобројних, можда грешком написаних *воскреси* (М 100), *вочеловјечивисѣја* (Б 30), *ѣрјади* (М 35), треба да стоје изговорни облици: *воскресиј*, *вочеловјечивисѣја* и *ѣрјадиј*, као што је то потврђено у више случајева, на пример *ѣрјадиј* (Б 40 и чешће). Изговорни завршетак *-и* нема подлогу у српском језику јер у њему нису сачувани одговарајући облици партиципа. С друге стране, изговорни облици партиципа са завршетком *-и*, у неким случајевима изједначили би се са одговарајућим облицима императива, на пример *ѣрјади*, *воскреси*.

2. Бележње гласовне вредности сугласника *ј* између два вокала у изговору рускословенских група *ои* и *ѣи*.

⁵ П. Борѣић, *Историја српске ћирилице*, Београд 1971, 218–219; А. Младеновић, *Напомене о ѣтранскрипцији и криѣичком издавању сѣарих српских ѣтекстѣова из XVIII и XIX века*, 124–125.

⁶ Примери које наводимо у овом раду не исцрпљују увек све облике којима се илуструју поједине појаве.

Рускословенска група самогласника *oi* у средини и на крају речи има изговорну вредност *oји* у српској редакцији, на пример *мон – моји*. У оба издања група *oi* често је транслитерисана, а не транскрибована. Примери: *воинсџва* (М 50), *џвои* (Б 25 и чешће, М 29 и чешће), *џроиц–* (Б 33, М 17 и чешће), уместо *војинсџва*, *џвоји–*, *џројиц–*. Код Барачког, међутим, ови облици су често транскрибовани: *војинсџав* (Б 255), *џројиц–* (Б 30 и чешће) и други.

Рускословенска група самогласних слова *ii*, пре свега, у наставцима данас се у српској редакцији изговара као *ији*. У Нотном зборнику Барачког *ii* најчешће у наставцима номинатива множине мушког рода у одређеном виду придева, заменица и партиципа, као у одговарајућим облицима именица рашчитава се као *и*. Данас се често чује изговор који је и код Барачког записан: *Блажени милосџиви, јако џи џомиловани будуџи* и *Блажени чистџи сердџем, јако џи Боџа узрџаџи* (Б 96 и чешће), уместо правилнијег: *Блажени милосџивиџи, јако џиџи џомиловани будуџи* и *Блажени чистџиџи сердџем, јако џиџи Боџа узрџаџи*. У том смислу набрајамо и следеће примере: *боџаџчиџсџа* (Б 13), *јединоџравни* (Б 289), *надџеџчиџсџа* (Б 12), *ненавидџаџчи* (Б 144), *обнажени* (Б 371), *сџреџчиџи* (Б 182), *џи* (Б 96–97 и чешће), *во царсџиви* (Б 24) и други, уместо *боџаџчиџсџа*, *јединоџравниџи*, *надџеџчиџсџа*, *ненавидџаџчиџи*, *обнажениџи*, *сџреџчиџиџи*, *џиџи*, *во царсџивиџи* и други. Појављују се и правилно рашчитани облици: нпр. *во царсџивиџи* (Б 114 и чешће). Облик *на вербџих* (Б 15) је транслитерисан (или погрешно написан), а рашчитан гласио би *на верџиџих*.

Гласовна група *ији* у српском говорном језику, поред тога што се чува непромењена, може се свести на *и*, што се уочава и у текстовима XVIII и XIX века.⁷

Колебања у бележењу изговорног *j* у групама *oји* и *ији* у вези су и с појавом савременог стандардног изражавања, наиме „и у добром књижевном изговору сугласник (сонант) *j* несигурно се чује и идентификује у суседству са *и*“.⁸ Тако је разумљиво да при успореном изговору, нарочито појању сугласник *j* може потпуно да ишчезне, на пример уместо *моји* и *џиџи* да се изговара и чује *мо–и* и *џи–и*. Такав изговор се остварује на граници двеју речи, на пример *во имџа*, *блажени изџнани*.

3. Једначење сугласника и упрошћавање сугласничких група. У текстовима издања ти фонетски процеси не одражавају се никако, иако се углавном остварују и у спонтаном српском изговору рускословенских облика.⁹ Њихово свесно или несвесно пренебрегавање ствара тешкоће и неприродне склопове у изговору. У издањима су транслитерисани одговарајући рускословенски облици. Пошто је рускословенска ортографија

⁷ А. Младеновић, *Најомене о џранскриџиџи и криџичком издавању сџарих срџских џексџова из XVIII и XIX века*, 126–127.

⁸ *Правопис срџскоџа језика*, I. Правила и џихови основи, II. Рјечник уз правопис, Приредили: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пуџурица, Нови Сад 1993, 140.

⁹ П. Борџић, *Караџиџерсџиџке савременоџ изџовора наџеџ црквеноџ језика*, 243.

саздана, углавном, на морфолошким принципима, у текстовима Барачког и код Мокрањца обележавају се, уз одређене изузетке, оригиналне структуре одговарајућих облика, а не њихова изговорна вредност, то јест не то „како се тај текст данас изговара у нашој цркви”.¹⁰

При изговору одговарајућих облика сугласници се једначе, а сугласничке групе упрошћавају. Облици *безконачнаја* (М 47), *безилојниј* (Б 84, М 79), *возхваљай* (М 48), *слачкиј* (Б 315), *слачкајц-* (Б 326, М 66), *снизохсденије* (М 50); *шедшајо* (Б 89), *ошвершшајо* (Б 131) изговарају се *безконачнаја*, *бесилојни*, *восхваљай*, *слајки*, *снизохсденије*; *шетшшајо*, *ошверкшшајо*. Примери типа *восшоју* (Б 357), *восхойје* (Б 101), рефлектују спровођење рускословенског ортографског правила једначења по звучности.¹¹ И предлошке конструкције *без сјемене* (Б 120), *без срањенија* (Б 41, М 28), *с древа* (Б 107, М 64) при спонтаном изговору чуће се као *бе-сјемене*, *бе-срањенија*, *с-древа*, што се у транскрипцији неће одразити. У испитаним издањима, као ни у многим другим у којима се транскрибују црквенословенски текстови, не бележе се гласовне промене у облицима зависних падежа именице *ошец* (Б 1 и чешће, М 22 и чешће). Транскрибовани облици те именице су: *оца*, *оцу*, *оче* и слично. Да се у испитаним издањима не бележе резултати упрошћавања сугласничких група, потврђују примери: *безславну* (Б 372), *безмершн-* (Б 1 и чешће, М 37), *бесшрасш-* (Б 154, М 59), *воссијајей* (Б 7 и чешће), *исселен* (Б 151), *исохше* (Б 185), *исушшца* (Б 174); *шредшкешче* (Б 374), *шредшеча* (Б 302), *вошед* (Б 39), *вошел* (Б 217), *воскрешему* (Б 95 и чешће); *јединосущнују* (Б 39), *јединосущњей* (Б 39), *умршчвљенија* (Б 133); *безнелејснаја* (Б 380), *нелејснаја* (М 81), *нешричасшна* (Б 396), *шрелешњешја* (Б 369), *шречешниј* (Б 240), *чешшн-* (Б 118 и чешће), *чешшњешују* (Б 41 и чешће, М 28); *сершц-* (Б 51 и чешће). Изговорна вредност набројаних облика, која треба да се одрази у транскрипцији, је: *беславну*, *бесмершн-*, *бешшрасш-*, *воссијајей*, *иселен*, *исохше*, *исушшца*; *шрешкешче*, *шрешеча*; *вошед*, *вошел*, *воскрешему*; *јединосущнују*, *јединосущњей*, *умршчвљенија*; *безнелејснаја*, *нелејснаја*, *шричасна*, *шрелешљешја*, *шречешни*, *чешш-*, *чешшњешују*; *шразн-*; *сершц-*. Упрошћавање сугласничких група не одражава се ни у транслитерисаним примерима: *аллилуја* (Б 37 и чешће), *воззвах* (Б 81 и чешће), *воззрјев* (Б 143, М 93), *исшшннајо* (Б 105), *шреблајословенна* (Б 206), *мирешни* (Б 359), *шљенну* (Б 157), *вишшшј* (Б 145); *вселењешј* (Б 234), *исшшшњешј* (Б 246). У последња два примера комбинује се транслитерација и транскрипција. Набројани примери имају изговорну вредност: *алилуја*; *воззвах*, *воззрјев*; *исшшннајо*, *шреблајословена*, *смирешни*, *шљенну*; *вишшш*; *вселењешј*, *исшшшњешј*, који треба да се одразе у транскрипцији.

Правила једначења сугласника, односно упрошћавања сугласничких група у стандардном српском језичком изражавању, међутим, не могу

¹⁰ Н. М. Барачки, *Ношшн зборник сршској народној црквеној шојања шо карловачком найеву*, IV.

¹¹ А. Гаманович, *Граммашшка црквенославјанскајо јыка*, Jordanville 1964, 32.

сасвим доследно да се примене на све одговарајуће рускословенске облике, јер би они у неким случајевима постали неразумљиви и непрепознатљиви, на пример разумљивије је када се форсирано изговара *рождшују* него спонтано *рошчују* (од *рошћшују*).

4. Изговор црквенословенских словних група **лѣ, нѣ, ли, ни; л(ѣ), н(ѣ)**. У српској редакцији рускословенског језика наведене графичке групе (односно слова **л, н** уколико се иза њих не пише **ѣ**) имају двојаку изговорну вредност: *ле, не; ли, ни; л, н* (алвеоларни сугласници *л, н*) и *ље, ње; љи, њи; љ, њ* (палатални сугласници *љ, њ*). У рускословенском изворном изговору сугласници су у овим групама увек палатални. При одређивању српске изговорне вредности сугласничких слова **л** и **н** треба имати у виду одговарајуће моделе у српском језику (**нива** – *њива*), односно, у недостатку таквих модела меродавна је етимологија облика **тлнтѣлѣ** – *тљнѣлѣ* (*ујројасѣнѣлѣ, зайѣирач, заводник*).¹²

У текстовима Барачког често се пише *љ* и *њ* на оним местима где треба да се изговара *л* и *н*. Ређе се појављује *л* и *н* на оним местима где се изговара *љ* и *њ*. Код њега **днѣ** се учестало рашчитава обликом *дѣ* (али **днѣсѣ** је увек *днес*). Према српском изговору тај облик ће у номинативу увек гласити *ден*. У зависним падежима *н* на крају основе биће тврдо када се именица мења по парадигми историјских сугласничких основа (–п–): номинатив *ден*, генитив *дне*, датив *дни* и тако даље. Према томе не одржавају правилан српски изговор облици *дѣ* (Б 94 и често), *дње* (Б 14). Исто тако треба навести умекшавања која нису у духу српског изговора: *бољезањ* (Б 368), *бољезњи* (Б 89 и често), *жизањ* (Б 86 и чешће), *жизњи* (Б 235), *јјесањ* (Б 16 и често), *јјесњеј* (Б 15), уместо којих треба изговарати *бољезан, бољезни, жизан, жизни, јјесан, јјеснеј*. Све три рускословенске именице мењају се по парадигми историјских –и– основа женског рода па је завршни сугласник основе увек тврдо (некада полумекко) *н*, као што је то правилно назначено у Мокрањчевим примерима (М 46, 46, 49, 63, 89 и други). Код Барачког често се погрешно пише *љ* у основи *начал–*, на пример *бојоначалним* (Б 307), *безначалнаја* (Б 232), *живоначалнајо* (Б 306), *началн–* (Б 62, и чешће), *собезначалноје* (Б 257), али правилно је написано, на пример *безначалниј* (Б 364). Немају српску изговорну вредност сонанти *љ* и *њ* у следећим примерима: *блајовољи* (Б 164), *блајовољил* (Б 164), *сохрањи* (Б 90); *јресѣољник* (Б 287), *јервојресѣољник* (Б 302); *јољезно* (Б 255), *хваљно* (Б 248). Одговарајући облици набројаних речи, као и неких које овде писмо набројали, често се јављају и без непотребног умекшавања *л* и *н*, на пример *сјресѣољна* (Б 353), према *јресѣол*. У ређим примерима, који можда представљају штампарску грешку, не бележи се правилан меки изговор *љ* и *њ*: *вечерниј* (Б 2) и *молниј* (Б 11), иако је у бројним примерима потврђен етимолошки изговор *вечерњ–* (Б 66 и често). Не одражава се етимолошка изговорна вре-

¹² П. Борѣић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 240–244; Б. Бирковић, *Грамаѣика црквенословенског језика*, Београд 1989, 12–14.

дност тих сонаната ни у више одговарајућих облика партиципа претерита глагола с основом на *-и-* у следећим примерима: *иљеници* (Б 15), *раздјел-шешему* (Б 14), *сохранџаџо* (Б 119), који би требало да гласе: *иљеници*, *раздјелшешему*, *сохранџаџо*. Неколицина примера показује да су неки облици партиципа, о којим се говорило у претходној реченици, на два начина написани: 1. *избављшесја* (Б 26, М 59), *јављшасја* (Б 88); 2. *избављшесја* (Б 235), *јављшесја* (Б 232). Први облици могли би да представљају „књишки изговор” вокалног *л* „који се не оснива на општим законима српске фонетске системе, али је данас физиолошки могућ”. Други облици одражавају етимолошки изговор.¹³

Умекшавања *л* и *н* код Барачког, која се не ослањају на изговорне моделе у српском језику или на одговарајуће етимолошке структуре облика могу се сматрати делимичним утицајем изворног рускословенског. Међутим, та умекшавања, свакако неправилна према српском изговору, сигурно настају и утицајем језичке аналогije. Већина набројаних основа са неправилно обележеним завршним сонантима *љ* и *њ* могу имати и такве облике у којима крајње *љ* или *њ* настају као резултат морфолошких промена. Познато је да се именица *ден* мења и по парадигми историјских *-јо-* основа (као *коњ*). У том случају она има облике у зависним падежима *дња*, *дњу*, *дњеј* (али *днеј* по парадигми историјских сугласничких основа). На основу таквих зависних падежа настаје облик номинатива *дењ*. Примери за умекшавање у осталим набројаним основама: *блајовољеније*, *в начале*, *на ѿресџоље*, *сохранџаја*, *хваљеније* и други. Таква алтернација тврдих и меких сонаната ствара несигурност приликом идентификације српске изговорне вредности рускословенских слова *л* и *н*.

Није у питању транскрипција група *ље*, *ње* у примерима: *в силје* (Б 3), *в началје* (Б 16), *во сџранје* (Б 7), *во Синје* (Б 24).

5. Непостојано *а*. У прилагођавању рускословенског српском изговору веома је изразита појава примена српског непостојаног *а*. Та примена у оригиналној ортографији није назначена. Непостојано *а* се јавља у групи нагомиланих сугласника (два или три) у којој се један од сонаната нађе у изолованом положају, то јест на почетку речи испред или на крају речи иза неког сугласника, као и у средини речи између два сугласника (на пример *мзда-мазда*, *шчедр-шчедар* и *ајнче-ајанче*).

Рускословенске облике *волџань*, *жизань* и *пџсань* Барачки је транскрибовао као *бољезань* (Б 368), *жизань* (Б 287) и *пџсань* (Б 16 и чешће). Код Мокрањца они су рашчитани као *бољезан* (М 46), *жизан* (М 46) и *пџсан* (М 63), што је ближе духу српског изговора, као што смо о томе већ говорили, него код Барачког. У текстовима Барачког налазимо још неколико примера с непостојаним *а*: *војинсџав* (Б 255), *ојањ* (Б 45) и *мерџав* (Б 340).

¹³ П. Борџић, *Карактеристика савременог изговора наше црквеног језика*, 244.

Изговор непостојаног *a* у рускословенским богослужбеним текстовима одражава јаки утицај српкословенских модела (на пример *жизан*, *йесан*). У српкословенском се тај изговор развио прилагођавањем старословенског српској језичкој средини, пре свега фонетици српског језика. Непостојано *a* знатно се чешће јавља у српкословенском него у савременом српском језику.¹⁴ Његова примена је олакшала изговор при читању и појању. Његов изговор у рускословенском никако не ремети правилну употребу рускословенских, односно руских непостојаних вокала *e* и *o* (*ошец*, *оца*; *сон*, *сна*).

Примена непостојаног *a* у српском изговору рускословенских текстова није нормирана. Њена учесталост зависи од различитих изговорних пракси, а не од кодификованог правила. Неко од читача или појаца уопште не изговара тај вокал и тиме остаје ближи изворном руском тексту. Неко га изговара у мање или више ограниченом броју облика. Постоји изговорна пракса, данас све чешћа, у којој је изразита тежња да се према српкословенским моделима што доследније, самим тим, и чешће изговара непостојано *a*. Примери Барачког и Мокрањца указују на прилично ограничени изговор непостојаног *a*. Без тог вокала написани су облици типа *добр* (Б 209), *воздвѣл* (Б 233, М 61), *воѣл* (Б 51), *избавлѣсѣја* (Б 26, М 59), *лѣсѣице* (Б 154), *сѣасл* (Б 159, М 54) и други у којима се рефлектује књишки изговор, уместо облика типа *добар*, *воздвѣѣл* и других који су у духу српске фонетске редакције.

У текстовима Барачког и Мокрањца само се делимично остварила добра намера њихових издавача да рускословенске писане облике транскрибују према мање или више утврђеној српској изговорној вредности. Неустаљености и неједначености у транскрипцији, наравно, настају на оним местима где се српско „правочитаније” појединих облика разликује од рускословенског правописа, то јест где се не изговара оно што је написано. Најчешће се не транскрибује српски изговор завршетка *и* у одговарајућим облицима придева; сонанта *ј* у групи *оји*; сонанта *л*, *н* или *љ*, *њ* у одређеном положају, као ни непостојаног *a*, већ се уместо тога рускословенски граfiјски облик транслитерише савременим писмом. При таквој транслитерацији мањи број облика (са сонантима *л*, *н*, *м* и *в* у одређеном положају) може се изговорити, али само књишки. Остају малобројни облици у којима су набројане српске изговорне појаве правилно транскрибоване. Међутим, никако није урађена транскрипција, већ само транслитерација у оним случајевима када је у појединим облицима требало представити резултате једначења по звучности и упрошћавања сугласничких група према правилима фонетике српског језика. Само је у ређим облицима сачувана изговорна група *ији* (сонант *ј* између два вокала *и*), а чешће се она своди на *и*, што је карактеристично за говорни српски језик.

¹⁴ П. Борѣић, *Историја српске ћирилице*, 206, 216.

Поводом недоследности у рашчитавању и због њиховог распореда у текстовима Барачког, читалац је често у дилеми да ли неки рећи правилно транскрибовани облици нису настали грешком. С друге стране, може се у вези с тим поставити и питање да ли није Барачки у стварању тих текстова имао више помагача са различитим критеријумима рашчитавања.

Због мање количине рашчитаних облика, код Мокрањца су неправилности и недоследности малобројније, али су оне, углавном, исте као и код Барачког.

Анализирана издања, као и сва слична са транскрипцијом текстова и са нотама имају посебан значај у неговању „правочитанија” богослужбених текстова. Нарочито при спором појању, када се сегментација текста често врши по гласовима и слоговима, а мање по оним семантичким целинама које су неопходне за разумевање текста, постоји искушење да се изговоре такви облици који се у спонтаном говору у духу фонетике српског језика не би остварили, на пример *свја-ѿиј*, *воз-ѿед-ѿа-ѿо*, *воз-си-ја-јей*, *ѿро-и-ѿје* и други. С друге стране, облици чији се изговор учи певајући, то јест истовремено с мелодијом, памте се лакше и трајније, па уколико су они неправилни теже се исправљају. Тако научени неправилни и неуједначени облици преносе се и умножавају при „кројењу” мелодија, то јест када се поји читањем текста без нота. Неправилно и неуједначено изговорени облици ремете или смањују разумљивост богослужбених текстова.

Данас је све већи број оних који се интересују за црквено појање. У таквом интересовању многи користе и текстове с нотама у анализираним издањима. Потреба за тим текстовима наговештава њихово поновно издавање, као и објављивање других сличних издања у којима ће се рускословенски транскрибовати према српском изговору.

Признајући значај и ценећи вредност ранијих издања транскрибованих текстова с нотама, у будућности треба настојати да се побољша и лингвистички више осмисли представљање „просечног” српског изговора рускословенских богослужбених текстова. Такво филолошко ангажовање свакако има шире педагошке и, пре свега, духовне аспекте.

Dimitrije E. Stefanović

ON THE TRANSCRIPTION OF SUNG RUSSIAN AND SLAVIC LITURGICAL TEXTS

Summary

The study investigates the measure in which the spoken word in Serbian reflects the written word in Russian Slavonic in two editions of liturgical texts with musical content.

The lack of uniformity and standardization of transcription in those two editions stems from the differences between Serbian orthoepy and Russian Slavonic orthography. Correspon-

ding forms are at times transliterated into contemporary script and not translated. A considerable number of these transliterations cannot be adequately pronounced in standard Serbian phonetic forms, which, particularly in a certain type of chant, tends to limit the communicative function of the texts. On the other hand, certain inconsistencies in the transcription of forms can also contribute to a reduced comprehending particularly of a sung text.

In future editions of liturgical texts closer attention should be paid to a higher level of consistency and linguistically informed transcription of Russian Slavic forms in the Serbian language.